

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 41., BR. 4., 97.-128., ZAGREB, TRAVANJ 1994.

HRVATSKI JEZIK DANAS

Ivo Škaric

Definicija i opseg

Hrvatski je slavenski jezik kojim govore Hrvati u svojim zajednicama. Hrvatskim se jezikom dakle govori i u Gradišću, i u Subotici, i u Molisu, i u Mostaru, i u Čakovcu, i u Visu; od Bašćanske je ploče, od Marulića je, od Kašića je, od Gundulića je te preko sadašnjih Hrvata seže sve do budućih Hrvata, čak i do onih koji će u toj budućnosti govoriti nama neprepoznatljiv hrvatski, kao što je hrvatski jezik i onih drevnih Hrvata danas nama također teško prepoznatljiv. Jezik je, dakle, određen i omeđen, a i nazvan, prema narodu koji se njime služi. Takvim se određenjem odustaje od primarno jezično-genetičkog ili substancijalno-strukturalnog određenja, a određuje se sociolingvistički, što se uostalom čini i pri omeđivanju i nazivanju većine drugih jezika. Što se pak tiče hrvatskoga kao jezične substancije u opsegu iskaza svih Hrvata, on je i u tome prepoznatljivo različit od bilo kojega drugog jezika, pa i od onih naj-sličnijih u tom pogledu. Niti jedan drugi jezik nema ukupno dijakroničko i sinkroničko dijasistemske obličje toliko nalik na hrvatsko da ga se ne bi moglo i jezikoslovno vrlo jasno razlikovati.

Standardni jezik

Svako društvo koje se homogenizira postiže to unutaršnjom komunikacijom. Za potrebe te komunikacije oblikuje se zajednički jezik (koine) koji nastaje spontano primjereno potrebama te komunikacije, prostorne i/ili vremenske. Optimalizira se prema

načelu najmanjeg koštanja¹ poput lingve franke. Razlozi za izlučivanje zajedničkog idioma i kriteriji za njegov odabir početno su nejezični - komunikacijski i politički u širokom značenju te riječi. Da bi zajednički idiom postao i standardni, mora postati funkcionalno polivalentan.² Pri tome, ne napuštajući načelo ekonomičnosti, ali ekonomičnosti za mnogostruke zahtjevne uloge, nužno postaje i najrazvijeniji idiom unutar jezičnog dijasistema.

Sociolingvistička optimalizacija djeluje unutar granica do kojih se proteže jezično-komunikacijsko "mi" ili dokle se, kako se običava reći, govori "naški". Dokle se to proteže "mi", a odakle počinju "oni drugi" zavisi od političkih, povijesnih, gospodarskih, civilizacijskih i vjerskih čimbenika i tijekom povijesti ne obuhvaća stalno jednaku masu. U slučaju hrvatskog jezika ta je masa jednom bila nejasno određena kao slavjanska, pa ilirska, zatim dvoplemenska (hrvatska i srpska), potom jugoslavenska, trolemska (hrvatsko-srpsko-slovenska), nakraju je obuhvaćala "sve naše istojezične narode" (Crnogorce, Hrvate, Muslimane i Srbe). U zavisnosti od pulsiranja te cjeline hrvatski jezik, koji je u svim tim zbivanjima perzistirao u latenciji, sad se turcizirao, sad pojačano srbizirao, a rubno i germanizirao, mađarizirao, talijanizirao i sl.

Pri sociolingvističkoj optimalizaciji zajedničkog jezika ne djeluje jednostavno načelo jedan čovjek jedan glas jer glasovi imaju različitu težinu. Znatno više teže glasovi iz višeg staleža nego iz nižega, više glasovi politički moćnijih nego politički podložnih, više grada nego sela, više kulturne elite, više prestižnog središta ili organizacije (npr. Dubrovnika, akademije, crkve), više javnih glasila, napose danas elektronskih. Svi ti jači glasovi daju "autentičniju" jezičnu ponudu, a slabiji su glasovi spremniji na mnogo veće ustupke i pristaju na veće odmake od svojih organskih idioma. U zbroju su dakle dvije vrste silnica koje optimaliziraju standard: prosječna dostupnost zajedničkom jeziku i stupanj njegove poželjnosti. Dostupnost je veća što je standard podatniji za usvajanje, a to stoji, za isto izražajno bogatstvo, u razmjeru s blizinom polazišnih idioma i sa stupnjem konzistentnosti, sustavnosti standardnog idioma. Poželjnost kao motivacijski čimbenik nastaje od socijalne oportuniteti, od težnje prema povoljnijem društvenom statusu, od težnje prema što široj komunikaciji, ali i od poželjne simboličnosti koju standard ima za pojedinca te od stupnja njegove želje da se kroz standard poistovjeti s cjelokupnom zajednicom za koju je standard.

Odnosi prema hrvatskom standardnom jeziku u nas danas

Kako među jezikoslovcima tako isto i u puku različiti se odnosi prema hrvatskom standardnom jeziku u nas danas skupljaju u trima glavnim strujama. Prvu struju čine kriptojugoslaveni kojima hrvatski standardni jezik, u svijesti ili u podsvijesti, znači hrvatskosrpski ("jugoslavenski") u "zapadnoj varijanti" i koji drže živima ideje triju

¹ A. Martinet tu svoju misao iznosi u *Osnovama opće lingvistike* (prijevod A. Kovačec/, Zagreb, 1982. i u drugim svojim djelima.

² Tu je značajku D. Brozović iznio u djelu *Standardni jezik*, Zagreb, 1970. i od tada je postala opće prihvaćena.

sporazuma: bečkog, skerličevskog i novosadskog. Drugu struju, a među hrvatskim jezikoslovcima i najautoritativniju, čine, nazovimo, konzervativci. Prema njima hrvatski se standardni jezik već optimalno izgradio do oslobođenja Hrvatske i sada mu preostaje mirno nastavljanje svog razvoja. Za razliku od prvih, kojima je blizak naziv hrvatsko-srpski i hrvatski ili srpski (a rjeđe i jugoslavenski "iz praktičnih razloga"), ovi drugi taj jezik nazivaju hrvatskim književnim jezikom, što su izvojštili hrabrom "Deklaracijom". Ti drugi isto kao i oni prvi smatraju da je u lingvističkom smislu hrvatski i srpski jedan jezik, ali odlučno zastupaju mišljenje da je hrvatski književni jezik u političkom funkcionalnom smislu zaseban standardni jezik. Gledajući međutim na postojeći standardizirani materijal jedva da se u kojoj rubnoj sitnici razlikuju oni koji hrvatski standardni idiom smatraju zapadnom varijantom istog jezika od onih drugih koji ga smatraju funkcionalno politički zasebnim jezikom (omiljena je usporedba: dvije zasebne osobe koje su jednojačani blizanci). U dugoročnom ishodu te bi dvije struje dale sasvim prepoznatljivo različite standarde jer prva naginje konvergenciji, a druga divergenciji. Oni koji zastupaju konvergenciju htjeli bi da se primjenjuje normativno načelo da se od dviju jezičnih mogućnosti normativno izabere ona koja je zajednička jednoj i drugoj strani (a kako Srbi u pravilu nisu poznavali hrvatski izraz, a Hrvati su neizbježno poznavali i onaj srpski, jasno je da bi se samo hrvatski smjer savijao prema srpskomu, a zanemarivo bi bilo obrnuto). Divergentna struja zastupa načelo da se standardizacija motivira unutarnjom jezičnom logikom koju potvrđuje hrvatski korpus tekstova.

Treća struja, koja u jezikoslovnom smislu nije još ni uobličena, iskazuje najveću spontanu vitalnost, revolucionarna je i slijedi logiku velikih povijesnih zbivanja posljednjih godina. Njoj je zatečeni hrvatski standardni jezik daleko od naravnog optimuma. Ta struja hrvatski standardni idiom naziva jednostavno hrvatski jezik.

Ostvarenje devetostoljetnog sna i hrvatski jezik

Podsjetimo se novih činjenica bitnih za optimalizaciju standarda! Hrvatska je prvi put nakon dugih stoljeća slobodna i međunarodno priznata suverena država. Ona je država Hrvata i matična je zemlja svim iseljenim Hrvatima. U njoj je ustavom utvrđen službeni jezik hrvatski, bez ograda i dodataka u tom nazivu. Hrvatski je jezik jezik i školstva, i javnih medija, i činovništva, i politike, i vojske, i diplomacije. Zagreb je glavni grad Hrvatske, ali i priznato kulturno središte svih Hrvata. Nikad prije kao sada nije toliko mnogo Hrvata tako snažno i jasno o sebi mislilo kao o Hrvatima. Nikad kao sada nisu Hrvati mislili o Crnogorcima, Makedoncima, Muslimanima, Slovencima i Srbima – da spomenem samo "naše" narode – kao o onim drugima i drukčijima. A s drugima se ne dijeli zajednički jezik, dapače, standardnom je jeziku zadaća da ucrtta međe, da uspostavi komunikacijske barijere, da ocarinjuje uvoz, da bude lozinka kojom se ljudi prepoznaju kao svoji. Da bi jezik sačuvao i učvrstio svoj identitet, mora se u postupku standardiziranja i negativno određivati. Mora isticati i pojačavati svoje posebnosti. Jezičnim se čistunstvom mora braniti od komunikacijske agresije drugih jezika. Tzv. "kroatizmi" (naziv koji upućuje na pogled s nehrvatske strane), kao što su *stožer, pričuva, časnik, promičba, povjerenstvo, siječanj, glazba, puk, izvješće, stuba* i

dr., dobili su danas prednost, a tako će se to nastaviti i ubuduće, jer su to izrazi koji ističu posebnost upravo hrvatskog jezika, a ne nekog drugog, sve i kad nisu većini Hrvata, ili barem današnjih Hrvata, najbliži.

Pomak jezičnog težišta

Treba li podsjetiti da zemljopisno središte, kojemu su težili i oni s istoka i oni sa zapada, nije više središnja Bosna, nego je za Hrvatsku državu, onakvu kakva jest, tu negdje u Gorskom kotaru, to jest, čudne li i znakovite podudarnosti, na mjestu susreta štokavskog, kajkavskog i čakavskog govora - triju glavnih hrvatskih govora i za optimalizaciju hrvatskog standarda približno podjednako važnih. Odredbom da je hrvatski standardni jezik zajednički jezik samo Hrvata (tj. zbog njih), ni postotni udio štokavaca, kajkavaca i čakavaca nije kao prije, a s kulturološkim, gospodarstvenim i političkim utezima još i više se smanjuju potencije organskih štokavskih govora. U slobodnoj se procjeni može reći da naslijeđeni hrvatski standard ("zapadna varijanta") ne reprezentira dobro hrvatsko dijasistemske obličje. Dapače, moglo bi se reći da je hrvatski zatečeni standard bliži prosječnom Muslimanu, Crnogorcu i Srbinu nego prosječnom Hrvat, da je reprezentativniji za srpski dijasistemske jezik (definiran kao jezik svih Srba) nego za hrvatski, da je primjerice manja udaljenost između lokalnoga beogradskoga govora i hrvatskoga zatečenog standarda nego između lokalnoga zagrebačkoga govora i hrvatskog standarda, da je prosječni Hrvat postao uvjeren da ne zna hrvatski jer je taj uglavnom drukčiji od njegova organskog izraza, a da je prosječan Srbin to mnogo manje te napokon, sve u slobodnoj procjeni, da hrvatski i srpski standardi nisu ni približno toliko međusobno različiti koliko su im različita dijasistemska obličja, koja su s povijesnom dimenzijom još i različitija.

Kako je došlo do toga da hrvatski standardni jezik ne bude dobro centriran za Hrvate, o tome se gotovo sve zna. Bilo je dobrih i zlih razloga za to, ali je činjenica da do toga nije došlo ni odjednom ni sasvim neopazice. Bilo je tu i preuzimanja postignutog i s jedne i s druge strane; Srbi su prigovarali u početku Karadžiću da im nameće šokački, a poslije su Hrvati zamjerali Maretiću, Brozu i Ivekoviću da im nameće srpski, Karadžićev jezik i pravopis. Činjenica jest da je temeljni normirani hrvatski naglasni sustav prihvaćen iz Daničićeva djela koje nosi naziv Srpski akcenti, da je Brozov pravopis zapravo prihvaćanje Karadžićeva fonetskog načela,³ da je Maretićeva gramatika rađena, prema autorovom priznanju, na temelju Karadžićevih srpskih djela, da je tek na pritisak vlasti pristao da je nazove hrvatskom,⁴ a ne hrvatskom ili srpskom kako je htio.

³ O jezičnim zbivanjima u 19. stoljeću u Hrvatskoj iscrpno je pisao Z. Vince u *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978., zatim: Stjepan Babić, *O lomovima hrvatskoga književnog jezika*, Jezik, XL., str. 135.-141. i Bulcsú László u *Globusu* od 15. X. 1993. s člankom *Vukovski je pravopis bezočna prijevara!* te Ivo Pranjković u članku *U pravu - i osporavatelji i branitelji* povodom stogodišnjice Iveković - Brozova Rječnika hrvatskog jezika, *Vjesnik*, 26. IX. 1993.

⁴ To navodi Zlatko Vince u članku *Trideset godina Maretića* u *Vjesniku* od 26. IX. 1993.

Nema, dakako, ni racionalnih razloga ni iracionalnih pritisaka da se hrvatski standard odrekne svoje novoštokavske potke, jer su Hrvati nju izabrali iz svojih unutarnjih razloga i prije i mimo pritisaka sa strane u tom pogledu. Riječ je o neprihvatanju "hibridnih" rješenja, koja nisu htjeli označiti kao oplemenjivanje križanjem. Hrvatski se odbio hibridizirati s tuđicama iz "predziđa" tipa *ura, jušto, rajngla, teča, butiga, špeceraj* i sl., ali je prihvatio još i veću hibridizaciju s leksikom iz "zaziđa" tipa *sat, kava, krevet, dućan, tava, čarapa* i sl. Što je najgore, zgnječio je naše dobre riječi kao što su *slador* (šećer), *pod* (kat), *mlat* (čekić), *postelja* (krevet), *bječva* (čarapa), *nadstor* (šator), *cijene* (jeftino) i nebrojene druge, jer su dijalektizmi. Hrvatski će standard Hrvatima biti poželjniji i prihvatljiviji kad skladno ukomponira u svoju cjelinu vrijednosti iz svojih narječja, kad poput hrvatskoga grba dobije vijenac izražajnih vrijednosti iz svojih narječja nad temeljnim crveno-bijelim poljima. Taj bi vijenac trebao, da bi jezik prepoznao Hrvate, a ne samo da Hrvati njega usvajaju, učiniti pomake ne samo u frazeologiji i leksici (znatnim smanjenjem turcizama poglavito), nego u stanovitoj mjeri sve do temelja jezika – do prozodijske riječi i do fonološkog sustava. Primjerice, kolikim je to Hrvatima jezičnim osjećajem neprihvatljiv oksitonski naglasak ili silazni naglasak na nepočetnom slogu?! Kolikim to Hrvatima fonem *dž* uopće ne postoji kao fonem?! Kolikim je Hrvatima dugi *jat* išta drugo nego *je* s dugim *e*, kao što im je kratki *je* s kratkim *e*?!

Zagreb umjesto Beograda

Za najveći broj Hrvata niske i osrednje jezične kulture beogradski je idiom bio i podsvjesno ostao prestižan. Gotovo uvijek kad takav Hrvat bira "bolji" izraz, izabere onaj koji mu je došao iz Beograda, osim onih nekoliko svima poznatih srbizama. To nije ni čudno kad se zna što je sve Beograd u proteklih sedamdesetak godina postajao i u kakvu se "metropolu", "prestonicu" čak, izgradio, a u kakve su se provincije srozala ostala središta. U Beogradu se koncentrirao državno-činovnički, partijski, financijski, gospodarski, vojnički i kulturni vrh. Ali baš svega je za jezik važnoga tamo bilo u nedostižno većim količinama: i filmske produkcije, i filmskih prijevoda, i televizijskih emisija, i estrade, i novina, i književne produkcije, i prijevoda dobrih knjiga, i šunda, i dječjih knjižica, i stripova – sve do Tanjuga. Beogradski je srpski bio i vojnički, i diplomatski, i izvozni "jugoslovenski", i lingva franka za Albance, Makedonce, Slovence. Sve je to činilo da se beogradski idiom urezivao kao "autentičan", a zagrebački je postajao provincijski surogat-jezik ili smiješni "purgerski", kad nije bio označen kao "ustaški". Pritisak iz Beograda, sve ako i nije znatnije oštetio autonomnu tvorevinu hrvatskoga standardnog jezika, ometao je Hrvatima usvajanje svog standarda i otežavao im njegovu uporabu. Golem broj hrvatskih izraza, uključujući i stručno i znanstveno nazivlje, prekrivan je učestalijim i "normalnijim" beogradskim, što je pridonijelo da je Hrvatima njihov hrvatski postao arhaičan. I službeni, i javni, i znanstveni jezik Hrvata prepunio se tim istočnim zapusima, koje se nije ni stizalo ni slobodno smjelo odstranjivati.⁵

⁵ O količini leksičkih i frazeoloških interferencija, koje su mahom dolazile s istoka, svjedoči

Do uzdizanja Beograda nad Zagrebom nije došlo samo unapređivanjem Beograda, nego i hotimičnim unižavanjem Zagreba. Zagreb se oblikovao kao kulturno, gospodarsko i političko središte Hrvata ponajviše u prošlom stoljeću, a u trenutku stvaranja Jugoslavije imao je mnogih prednosti nad Beogradom. U međuvremenu, do oslobođenja Hrvatske, Zagreb je gubio politički, kulturno, znanstveno, športski, financijski, gospodarski, arhitektonski (nije smio sagraditi novi city, nije smio imati monumentalne građevine). Lansiranim stereotipima "purgeri", "žabari", "zatvoreni", "neduhoviti" Zagrepčani su ponižavani. Zagrebački kajkavski bio je "sasvim nepravilan" i "smiješan". Zato su pravi Zagrepčani teško mogli biti glumci, spikeri, profesori hrvatskog ili srpskog. Zagrepčani su se zato, ali i pod teretom nametnute političke krivnje, povukli pred "zdravim snagama". Podcjenjivanje je Zagreba išlo zajedno s potporom hrvatskom regionalizmu, s potporom otporu na utjecaj Zagreba. Taj hrvatski regionalni otpor svom kulturnom središtu, na žalost, još je i danas jak, i to jači od onih kojima je još uvijek i unatoč svemu Beograd ideal. A da se hrvatski standardni jezik ne može optimalizirati bez glavnog uloga Zagreba, Zagreba što jest i kakav jest u cijelosti, a ne samo u svom substratu, razumije se i bez posebnog tumačenja.

Kako s normiranjem dalje?

Teško je na to određeno odgovoriti, ali sigurno neće dalje biti dovoljno koliko dosad ni dobro kako dosad. Posebno će biti osjetljivo nalaženje prave mjere i granice između onog vrijednog naslijeđenoga što treba čuvati i onoga što se odbacuje uz vrednovanje novog što se prima. Hrvatski će standardni jezik, zasigurno, morati proći kroz fazu stanovite destrukcije da bi se rekonstruirao. Kao prvo, treba Hrvate uvjeriti da znaju hrvatski, a k tome treba ih navoditi da štuju i vole sve svoje govore. Trebat će im pokazati izvorni jezik Marulića, Gundulića, Habelića (a ne samo da čuju za njih); trebat će im pokazati kakvim su jezikom i pravopisom pisali Šenoa, Gjalski, Kumičić,⁶ a ne to cenzorski skrivati od njih da im ne bi "kvarili" jezik. Trebat će oživjeti načelo da, uz druge razloge iste, od više izraza preporuku zaslužuje onaj koji pokriva više hrvatskih govora, a ne onaj koji je štokavskiji. Napokon, treba očekivati da će Zagreb, koji sve utjecaje najviše prima i koji je kulturni stožer, najviše kristalizirati promjene standarda.

Ni Hrvati ni njihov jezik nisu tek sada nastali, ali su sada u sasvim drugom položaju. Reći da u jeziku sada treba ostati sve isto, znači zaboraviti one mučne borbe za svaku hrvatsku mrvicu kao što su *Brijuni, tajnik, glazba, tisuća, siječanj*; poništava razlog žrtava za ovaj težak "izlazak iz Egipta". Ako ono što je oslobođeno ostaje isto kao što je bilo u neslobodi, sloboda mu i nije trebala. Čemu onda žrtve za nju?

i *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika* Vladimira Brodnjaka, koji sadržava oko 30 000 natuknica. Djelo se, iako dogotovljeno prije, smjelo pojaviti tek 1992. godine.

⁶ O kakvim se jezičnim preinakama naših starijih pisaca radi vidi se iz analize Stjepka Težaka u članku *Nad Kumičićevim tekstom Urote Zrinsko-frankopanske* u prošleme broju Jezika.

SAŽETAK

Ivo Škarić, sveuč. prof. Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 800.853:808.62, stručni članak

primljen 10. studenoga 1993., prihvaćen za tisak 3. prosinca 1993.

The Croatian Language Today

The paper discusses Standard Croatian as the language of all Croats in new political circumstances following the constitution the independent Croatian state. The author concludes that Croatian will have to undergo considerable change in order to become more easily acceptable to all the Croats.

ATRIBUTNE ODNOSNE REČENICE¹

Marija Znika

U svremenim se sintaktičkim opisima i u nas atribut promatra kao preobličeni predikat, a atribucija kao jedan od pojava oblika predikacije. Svi se atributi stoga mogu² svesti na početne sintaktičke funkcije, na imenske predikate. Tako se u novijim sintaktičkim opisima rečenica

Našao sam staru³ knjigu.

može opisati kao sklopljena od dviju ishodišnih rečenica:

1. *Našao sam knjigu.*
2. *Knjiga je stara.*

Uvjet za sklapanje tih dviju ishodišnih rečenica može se opisati ovako: imenica *knjiga* iz druge ishodišne rečenice označuje isti pojam kao i riječ *knjiga* u prvoj ishodišnoj rečenici i odnosi se na istu zbilju. Za proizvodnju atributa važno je da druga rečenica ima kao predikatno ime uvrštenu kakvu prikladnu pridjevsku riječ.

¹ Tema rada nametnula se u jesen 1992. pri ispisu potvrđenih primjera atributa i atributnih odnosnih rečenica za treće, prerađeno izdanje *Priručne gramatike hrvatskoga književnog jezika*.

² Osim onih u kojih sintaktički ili semantički razlozi priječe takvu zamjenu i koji su stoga ili sintaktički ili semantički obavezni. Usp. R. Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, JAZU i Globus, Zagreb, 1986., str. 908.-917.; usp. i M. Znika, *Odnos atribucije i predikacije*, HFD, Zagreb, 1988., str. 97.-154.

³ Radi jednostavnosti uzimamo pridjev kao atribut, i to pridjev u neodređenom obliku. Proizvodnju atributa, preobliku atribucije prilagođenu hrvatskomu književnom jeziku prvi je u nas objavio R. Katičić u *Jezikoslovnim ogledima*, ŠK, Zagreb, 1971., str. 112.-117. Iscrpan popis i opis uvjeta pod kojima se neke riječi mogu uvrštavati kao atributi, te opis određenosti pridjeva, daje on u svojoj *Sintaksi*, str. 381.-448. Njegovi su stavovi ugrađeni i u opis atribucije u *Priručnoj gramatici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1979. (I. izdanje) i 1990. (II. izdanje).